



І. Г. Лебідь, Р. О. Литвиненко

## УКРАЇНСЬКИЙ АСПЕКТ ВІДНОСИН РОСІЯ – ЄС У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ (1992 – 2010 рр.)

*У статті висвітлюється роль України у відносинах Росія – ЄС у сфері міжнародної безпеки в 1992 – 2010 рр. Автори аналізують моделі взаємин сторін, акцентуючи увагу на механізми їхньої взаємодії і перспективах подальшої діяльності.*

**Ключові слова:** Україна, Європейський Союз, Російська Федерація, міжнародна безпека, співпраця.

На початку 1990-х рр. політична мапа світу зазнала суттєвих змін: зникла могутня і найбільша на той час держава Радянський Союз, на теренах якого постали незалежні країни. Тоді ж утворився новий потужний економічний і політичний центр – Європейський Союз. Завершення «холодної війни» призвело до накопичення широкого спектру проблем, прискоривши становлення нової моделі відносин у сфері безпеки.

Стабільність Європи, з одного боку, і статус України – з іншого, залежали від характеру взаємин двох основних гравців – Європейського Союзу та Російської Федерації. Динаміка їхньої взаємодії в 1992 – 2010 рр. позначена формуванням різнопланового партнерства, яке прямо чи опосередковано пов'язане з Україною. Не варто недооцінювати роль нашої держави у відносинах Росія – ЄС, адже її геополітичне розташування, ресурсний і транзитний потенціал – чинники, на які доводиться зважати обом сторонам.

Основними напрямками наукових розвідок у галузі євроінтеграції та російсько-європейських відносин залишаються проблеми входження України до ЄС і НАТО, питання енергетики і нелегальної міграції, яким присвячено праці В. Копійки, А. Мошеса, І. Перовича, І. Тодорова, П. ван Хема. Окремі аспекти взаємодії Росії, України та ЄС у сфері безпеки вивчають В. Вдовенко, М. Капітоненко, М. Пашков, В. Чалий. На жаль, поза увагою науковців досі залишається таке важливе питання, як роль України в діалозі Росія – ЄС.

З огляду на це, метою повідомлення, що пропонується увазі читача, є висвітлення українського аспекту відносин Росія – ЄС у сфері міжнародної безпеки впродовж 1992 – 2010 рр. Відповідно до мети визначено й завдання: дати оцінку геополітичному положенню України та її потенціалу; охарактеризувати моделі співпраці України з ЄС і Росією у сфері міжнародної безпеки; проаналізувати роль України в російсько-європейських відносинах у названій галузі. Джерельну базу дослідження склали законодавчі акти, виступи державних діячів, матеріали соціологічних досліджень.

«Україна – сильна регіональна держава і водночас слабка, коли йде мова про більших і потужних сусідів – Російську Федерацію та Європейський Союз», – стверджує український дослідник М. Капітоненко [1, 20]. На наш погляд, це досить влучна характеристика України, яка має в своєму розпорядженні половину світових чорноземних ґрунтів, могутній промисловий і науково-технічний потенціал, розвинену інфраструктуру, проте, відчуває гостру потребу перебудови економіки, слабкість експортних можливостей, втрату традиційних ринків. Безумовно, Росія для України – це енергоносії, ринок збуту продукції, транспортна мережа для товарних потоків в азійському напрямку, напрацьовані виробничі зв'язки. Водночас ЄС виступає для України більш реальною можливістю стабілізувати свою економічну систему. Для Заходу Україна становить інтерес як великий споживчий ринок, джерело відносно дешевої кваліфікованої робочої сили і один з ключових факторів регіональної та загальноєвропейської стабільності й безпеки.

Офіційна влада 1993 р. визнала україно-російську співпрацю «домінантною двосторонніми відносинами з прикордонними державами» [2], але, починаючи з 1995 р., акцент частіше ставиться на дружбі з Заходом, а прагнення до активної участі в «розбудові нової архітектури європейської безпеки» неодноразово підкреслювалося вищим керівництвом України [3, 6; 4, 11]. Закон України «Про національну безпеку України» від 19 червня 2003 р. і Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» від 1 липня 2010 р. остаточно закріпили курс на інтеграцію України до європейського простору, з метою набуття членства в ЄС при збереженні добросусідських взаємин з Російською Федерацією [5; 6].

Неоднозначною є оцінка зовнішньополітичних пріоритетів населенням самої України. За даними російського фонду «Суспільна думка», на кінець березня 2002 р. 71% мешканців Західної України прагнули жити в ЄС; на Сході – 81% респондентів підтримують курс на вступ до Союзу Росії – Білорусі; у Центральному регіоні погляди розподіляються по 51% і 35% відповідно [7, 85]. Подібна тенденція зберігалася й у 2011 р.: на Заході обрали ЄС, а на Сході – Росію, але останній показник є значно нижчим, порівняно з попередніми роками – 45,2% [8]. Аналізуючи динаміку за 2002 – 2008 рр. в середньому по Україні, можна дійти висновку, що українці, здебільшого, надають перевагу стосункам з Росією; співпраця з ЄС стає на друге місце (лише у квітні 2005 р. ЄС «випередив» Росію, набравши 39,6% прибічників) [9].

Немає єдності і серед політичної еліти щодо місця України в трикутнику ЄС – Росія – Україна. Збереглися три традиційні течії зовнішньополітичної орієнтації: «праві» – прибічники політичного руху на Захід з одночасним віддаленням від Росії; «ліві», які ставлять на меті трансформацію СНД з можливим її перетворенням на «нео – СРСР» і «центристи» – наполягають на позитивній співпраці з Росією при одночасній інтеграції до європейської структури. Загалом, за даними Центру Разумкова, український політиком визнає пріоритетним напрямком співпрацю з ЄС (48%) [10, 132].

Співробітництво України з ЄС уже сьогодні вигідне з багатьох позицій, але співпраця з Росією також має посідати важливе місце. Говорячи мовою цифр, у 1990-х рр. ЄС і держави-члени були найбільшими донорами фінансової допомоги та другими після Росії кредиторами України [11, 658], а протягом 1991 – 2010 рр. допомога ЄС Україні становила 3,163 млрд. євро [12, 15]. Останніми роками ЄС став найбільшим торговельним партнером України. Наприклад, у 2007 р. на країни-члени ЄС припадало 30% загального експорту українських товарів і 35% загального імпорту, порівняно з Росією, товарна торгівля, яка за цей період становила 25% загального експорту і 29% – імпорту [11, 652]. Отже, на нашу думку, економічний фактор значною мірою вплинув на розвиток відносин в галузі безпеки у трикутнику ЄС – Росія – Україна, хоча не менш важливими є інші чинники.

Наша історія наводить чимало прикладів, які свідчать, що за своїми культурними, ментальними джерелами Україна була щільно пов'язана і з Європою, і з Росією. Перебування України на вододілі між європейськими та євразійськими просторами, з охопленням північного узбережжя Чорного моря, підвищує її вагомість як своєрідного стабілізатора регіонального та континентального виміру, перетворюючи на «геополітичний ключ до європейської безпеки» [1, 22]. Загалом, Україна може відігравати позитивну, негативну або нейтральну роль у діалозі Росія – ЄС у сфері міжнародної безпеки. Варто детальніше розглянути «українське питання» у визначеній нами галузі протягом 1992 – 2010 рр.

На початку 1990-х рр. ні Європа, ні Росія не надавали Україні належного значення. Від початку розбудови відносин з провідними країнами світу перші кроки

Проголошений Верховною Радою у 1993 р. принцип неподільності міжнародного миру і принцип «безпека для себе – через безпеку для всіх» [2] мав на меті формування позитивного іміджу нашої держави і впродовж майже двох десятиліть Україна намагалася бути нейтральною стороною в питаннях російсько-європейської співпраці. Така позиція України сприймається С. Гантінгтоном як найбільш доцільна. На його думку, Україна залишатиметься єдиною, незалежною, але електорально розколотою країною, важливою другорядною регіональною державою, що посідає нейтральну позицію, тісно співпрацюючи з Росією і розвиваючи дружні стосунки з Заходом [13, 258]. Нейтральною можна називати державу, яка за будь-якого розвитку подій здатна відстоювати національні інтереси. Натомість практика участі у розв'язанні проблем міжнародної безпеки показала, що терези зовнішньої політики України весь час схилилися в той чи інший бік, а характер відносин у трикутнику ЄС – Росія – Україна завжди мав певне забарвлення.

У 1990-ті рр. з'явилася т. зв. «концепція мосту» між Європою та Азією – ключова позиція для вітчизняних наукових кіл і офіційного Києва у їхньому розумінні місця України в галузі міжнародної безпеки. Формування позитивного іміджу України як «з'єднуючої ланки», «надійного мосту між Росією і країнами Європи» відбувалося поступово. Значну роль відіграла позиція З. Бжезінського, який залучає Україну до важливих геополітичних центрів, називаючи «новим і важливим простором на євразійській шахівниці» [14, 46]. Політик вважає, що Україна відіграє скоріш позитивну роль у відносинах РФ – ЄС. Включення України до європейських структур – у власних інтересах РФ, адже «Росія не може існувати в Європі без України, тоді як Україна може бути в Європі без Росії» [14, 122].

На Заході від середини 1990-х рр. Україну також починають сприймати як важливий міст між потужною в економічному й політичному плані Європою та реформованою Росією. Підтвердженням цьому є результати соціологічного опитування «Міжнародний імідж України», проведеного Центром Разумкова в Польщі 2000 р.: 54% опитаних вважають, що імідж України покращується та називають її «буферною зоною» (55%), «країно-мостом» (42%) [15, 117]. Західноєвропейський дослідник П. ван Хем поділяє цю думку, вважаючи, що європейська політика повинна спиратися на усвідомлення ролі України як основи, на якій утримується зв'язок Сходу і Заходу, і всіляко сприяти її стабільності та суверенітету [16, 60]. Його український колега І. Тодоров погоджується з ним, стверджуючи, що наша держава здатна відіграти цементуючу роль на пострадянському просторі, бо є «своєрідним буфером між амбіційною Росією та західним світом» [17, 51].

Позитивну роль України як «мосту» між Росією та Європою добре ілюструють такі практичні заходи, як активна діяльність України в ОБСЄ, посередницька роль у придністровському конфлікті, участь у миротворчому процесі в Боснії та Косово, пропозиція щодо створення в Центральній-Східній Європі без'ядерної зони, участь у розробці договору про заборону ядерних випробу-

вань і в доопрацюванні угоди щодо звичайних озброєнь у Європі. Важливим напрямком стало трьохстороннє співробітництво проти незаконного обігу наркотиків, викрадення людей, відновлення районів, що постраждали внаслідок воєнних дій, боротьба з міжнародним тероризмом і контрабандою.

Попри таку тісну співпрацю у сфері міжнародної безпеки, Україна донедавна сприймалася Росією як перепона, своєрідний бар'єр у відносинах з ЄС, особливо в питаннях безпеки. Такий погляд, який можна умовно назвати «концепцією бар'єру», має суто негативний відтінок. Відомо, що досі значна частина російської політичної еліти вважає Україну невід'ємною частиною «великої та неподільної». О. Дугін вважає, що Україна як держава не має ніякого геополітичного змісту: Росія навіть в утятому вигляді залишається центром Євразії, а Україна починає виконувати роль «санітарного кордону», стає форпостом НАТО, але в ідеалі має бути лише спільна євразійська континентальна Держава [18, 798-801]. Варто наголосити, що населення РФ, здебільшого, підтримувало таку думку. Так, у 1992 р. на питання газети «Московские новости» – чи згодні Ви, щоб Росія збереглася як велика держава, навіть якщо це погіршить її стосунки з усім світом? – 69 % респондентів відповіли ствердно [19, 26].

На початку 1990-х рр. Росія, користуючись перевагами в інформаційному просторі, створила враження у світі, що Україна є залишком старої системи і з нею можна не рахуватись. На початку ХХІ ст. ставлення до нашої держави не набагато покращилося: за даними соціологічного опитування «Міжнародний імідж України», проведеного серед російської еліти Центром Разумкова у лютому 2000 р., для 57% опитаних образ України має негативний відтінок [20, 124-126]. На відміну від поляків, лише 19% опитаних росіян називають її «буферною зоною» між Азією та Європою, 17% – «країно-мостом», що з'єднує Європу з Азією [20, 129].

Сприйняття України як «бар'єру» для розвитку відносин Росії з ЄС пояснюється наявністю проблем, які дестабілізують російсько-українські відносини і ситуацію на континенті в цілому. На думку росіян, співпраці заважають кооперація України з НАТО, проблема Чорноморського флоту, прикордонні питання, статус російськомовної меншини в Україні, борги за російський газ, обмежена участь України в СНД [20, 125]. Усі ці питання занадто зачіпають державні інтереси сторін і не розв'язуються як через постійне небажання Росії йти на поступки, так і через непослідовність зовнішньополітичного курсу України, а також пасивність ЄС, який міг би відіграти роль арбітра.

Ключовою для ЄС виявляється енергетична проблема, адже, попри втрату колишньої виняткової значущості у цій справі, Україна все ще залишається найбільшим транзитером російського газу до Європи. З одного боку, вона здатна брати активну участь у зміцненні енергетичної безпеки західних партнерів і сприяти диверсифікації енергозабезпечення, а з іншого – європейські країни постійно стають жертвами «газових воєн», а відтак, Україна сприймається і Росією, і Європою як перепона на шляху російського газу до ЄС.

Погляди України та ЄС здебільшого збігаються щодо СНД і проблеми Криму, які істотно зачіпають інтереси НАТО в регіоні. Небажання України брати участь у трансформації СНД на ефективне економічне й політичне об'єднання і розрахунків на приєднання до ЄС сприяли посиленню в Росії побоювання, що «ближнє зарубіжжя» перетвориться на «лінійну фронт», яка ізолює Росію. У суперечці України з Росією з приводу Криму українська сторона також відчуває підтримку з боку ОБСЄ.

Не збігається позиція ЄС і РФ у питаннях кордонів. Геополітичне становище визначило нашу державу як стратегічне перехрестя міграційних потоків між Євро-







пою і країнами СНД, Південно-Східної Азії, Близького Сходу. Поява спільного кордону України з ЄС, за умов «прозорості» східних рубежів, створює загрозу перетворення України на «міграційний мішок». Підписання у 2006 – 2010 рр. угод про реадмісію з Росією, ЄС і країнами Азії, спільні заходи України та ЄС, роботи зі зміцнення російсько-української та українсько-молдавської ділянки кордону, безумовно, дали позитивний імпульс. Натомість Росія, з території якої до ЄС йде основний потік нелегалів, не поспішає розв'язувати проблему кордонів. Бажання Києва провести демаркацію кордонів зустрічає супротив Москви, яка вважає цю справу зайвою через задекларовану між державами дружбу і домовленості всередині СНД.

Таким чином, аналіз геополітичної ситуації дозволяє констатувати, що Україна вже є визнаним суб'єктом міжнародних відносин і важко говорити про безпеку Європи і світу, не беручи до уваги роль і місце України в міжнародному просторі. Природно виступаючи з'єднуючою ланкою у всьому регіоні Центральної та Східної Європи, наша держава, працює над тим, щоб стати «мостом», стабілізуючим чинником, а також сприяти підтриманню загального клімату стабільності й безпеки між Європою і Росією. Таке ідеалістичне бачення Україною своєї ролі в системі міжнародної безпеки, проте, наштовхується на негативну позицію Росії, яка з середини 2000-х рр. стала більш лояльною до нашої держави, визнавши її європейський вектор зовнішньої політики, але залишивши гострі питання двосторонніх взаємин нерозв'язаними. Європейська позиція щодо України є скоріше позитивною та більш гнучкою, що підтверджується вдалою співпрацею в межах трикутника ЄС – Росія – Україна з питань безпеки. Для ЄС бажано, щоб Україна залишалася державою, яка може нейтралізувати вплив Росії на європейському континенті, запобігаючи її реінтеграційній політиці.

На наш погляд, Україна має сили і підстави для покращення свого міжнародного іміджу, щоб у перспективі змінити функцію стабілізуючого чинника на роль потужного гравця на світовій арені. Ключ від успіху реалізації цієї ідеї прихований в самій Україні, в її внутрішній єдності, стабільності та успішності, побудованих на власних державно-національних інтересах і європейських цінностях.

1. Kapitonenko M. *Between NATO and Russia: Ukraine's foreign policy crossroads revisited* // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2009. – Вип. 86. – Ч. 2.
2. *Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Основні напрями зовнішньої політики»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. *Нова архітектура безпеки в Європі неможлива без України: виступ Президента України Л. Д. Кучми на Асамблеї ЗС 4 червня 1996 р.* // *Політика і час*. – 1996. – № 7.
4. *Зовнішня політика України: реалії та перспективи: виступ міністра закордонних справ України Г. Удовенка у Королівському інституті міжнародних відносин (Лондон) 13 грудня 1995 р.* // *Політика і час*. – 1996. – № 1.
5. *Закон України «Про основи національної безпеки України»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
6. *Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
7. *Удовенко В.М. Проблеми геополітичного статусу України на початку ХХІ ст.* // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2009. – Вип. 42. – Ч. 2.
8. *Соціологічне дослідження «Яким інтеграційним напрямом має йти Україна? (віковий, регіональний розподіл)»*, 29 вересня – 4 жовтня 2011 р. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll\\_id=599](http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=599).
9. *Соціологічне дослідження «Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка,*

*2002 – 2008)»*, 17 – 24 грудня 2008 р. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll\\_id=305](http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305).

10. Chaly V., Pashkov M. *Ukraine on the road of European Integration: UCEPS Sociological Survey* // *Razumkov Centre, 2000 / Ed. Ch. Shanghina*. – К., 2001.
11. *Копійка В., Шинкаренко Т. Європейський Союз: історія і засади функціонування: Навч. посіб.* – К., 2009.
12. *Європейський Союз – Україна*. – К., 2011.
13. Хантінгтон С. *Столкновение цивилизаций / Пер. с англ.* – М., 2003.
14. *Бжезінський З. Велика шахівниця*. – Львів; Івано-Франківськ, 2000.
15. Chaly V., Pashkov M. *Ukraine's International Image: the View from Poland: UCEPS Sociological Survey* // *Razumkov Centre, 2000...*
16. *Hem P. Ukraine, Russia and European security implications for Western policy* // *Chaillot Paper*. – № 13. – Paris, 1994.
17. *Тодоров І.Я. Європейська і євроатлантична інтеграція України: загальнонаціональний вимір (1991 – 2004 рр.): Дис. ... д-ра іст. наук*. – Донецьк, 2007.
18. *Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством*. – М., 1999.
19. *Таран С. Голова на Захід, голова на Схід* // *Розбудова держави*. – 1992. – № 6.
20. Chaly V., Pashkov M. *Ukraine's International Image: the View from Russia: UCEPS Sociological Survey* // *Razumkov Centre, 2000...*

**Lebid I.G., Lytvynenko R.O. The Ukrainian aspect of the Russia – EU relations in the sphere of international security (the 1992<sup>th</sup> – 2010<sup>th</sup>).** In the article is raised the problem of the Ukrainian place in the Russia – EU relations in the sphere of international security in the 1992<sup>th</sup> – 2010<sup>th</sup>. The author concentrates on the models of the interaction, the mechanisms of the cooperation and the future perspectives.

**Key words:** Ukraine, the Russian Federation, the European Union, international security, cooperation.

### О. З. Ключак

## ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ЗА КАДЕНЦІЇ МІНІСТРА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ БРОНІСЛАВА ГЕРЕМЕКА (1997 – 2000 рр.)

*У статті аналізуються основні напрями та пріоритети творення зовнішньої політики Республіки Польща через призму діяльності Б. Геремека.*

**Ключові слова:** Республіка Польща, Броніслав Геремек, зовнішня політика, міжнародні відносини, дипломатія.

Сьогодні в Україні надалі триває процес творення зовнішньої політики. Ряд проблем міжнародного характеру безумовно притаманний як українцям, так і полякам. Серед них: вибір пріоритетних напрямів зовнішньої політики, формування доктрини національної безпеки, пошук стратегічних партнерів. Відтак, існує необхідність детального історичного аналізу кращих здобутків польської дипломатії. Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного об'єктивного аналізу дослідити трансформацію польської дипломатії в контексті нових глобалізаційних викликів і визначити особливості діяльності міністра закордонних справ Республіки Польща Б. Геремека.

Аналіз публікацій з проблеми засвідчує, що, хоча подібна тематика і має місце у ряді праць українських та польських науковців, проте, цілісного дослідження діяльності Б. Геремека на посаді міністра закордонних справ Республіки Польща у вітчизняній історіографії немає. Для незаангажованого дослідження нами проаналізовано низку різних за змістом, нормою та характером матеріалів. У підготовці роботи надзвичайно корисними стали наукові праці польських дослідників зовнішньої політики, таких як К. Щепанік, Р. Кужняр та ін. Окремо треба відзначити друге розширене видання двотомника